

YUSUF ALTAN ALTUNOK
Osmanlı ve Rusya Arasında Kabardey
(1475-1774)

KAFKAS VAKFI
YAYINLARI

Osmanlı ve Rusya Arasında Kabardey (1475-1774)

© 2022 Yusuf Altan Altunok

Kafkas Vakfı Yayınları 15

ISBN 978-605-71263-0-6

© 2022 Kafkas Kültür Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı

1. Baskı 2022, İstanbul

Yayın Yönetmeni: Veysel Arıhan

Editör: Prof.Dr. Fethi Güngör

Yayıma Hazırlayan: Ahmet E. Çölgeçen

Kapak Tasarım: Gupse Demirağ

Baskı ve Cilt: Step Ajans Sertifika No: 45522

Göztepe Mh. Bosna Cd. No: 11

34200 Bağcılar İstanbul Telefon: 0212 446 88 46

Kafkas Vakfı Yayınları Sertifika No: 53322

Hırkai Şerif Mh. Fevzipaşa Cd. No: 179 34091 Fatih İstanbul

Telefon: 0212 531 25 66

www.kafkas.org.tr

bilgi@kafkas.org.tr

YUSUF ALTAN ALTUNOK

OSMANLI VE RUSYA ARASINDA
KABARDEY
(1475-1774)

KAFKAS VAKFI
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7

Giriş • 9

I. Osmanlılardan Önce Kafkasya ve Çevresi • 17

II. İmparatorluğun Kıyısında • 33

III. Kabardey Düğümü • 53

IV. Büyük Beklentilerin Sonu • 79

V. Rusya Yükselirken • 97

VI. Bağımsızlık Rüyası • 119

Sonsöz: 300 Yılın Hikâyesi ve Yanlış Anlamalar Üzerine • 141

Kaynakça • 155

Dizin • 171

Önsöz

Bu kitap, Ocak 2021’de Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “*Kabartay’ın Osmanlı Devleti ve Rusya ile Bağlılık İlişkileri (1475-1774)*” başlıklı yüksek lisans tezinden doğdu; içerik, bölümlendirme, kaynaklar ve üslup yönlerinden önemli ölçüde gelişip farklılaşarak genel okuyucuya da hitap eden bir tarih araştırması şeklini aldı.

Türkiye’de pek az çalışılmış, nispeten dar bir bölgede 300 yıllık kronolojiyi izleyerek, halen çok su götürür büyük meseleleri tartışmanın, bunu yaparken de derli toplu bir “Kafkasya’ya giriş” çerçevesi çizmenin üstesinden gelemeyeceğim bir iş olduğunun başından beri farkındaydım. Ama fikir o kadar iyi göründü ki boyumu açıkça aşan bu işin altına girmekten kendimi alamadım. Sonuç pek parlak olmasa da hala iyi bir fikir olduğuna dair inancımı koruyorum.

Öyle sanıyorum ki okuyucu, metni oluştururken anlamaya çalışmak dışında herhangi bir örtük niyetle hareket etmediğimi fark edecektir. Bunun yanında Kafkasya’nın yazılı tarihine çok küçük de olsa katkıda bulunuyor olmanın sevinciyle ve halklarımızın uyum içinde, huzurlu ve güçlü geleceğine dair içimde büyüttüğüm umutla yazdım.

Başta tez danışmanım Emine Erdoğan Özünlü olmak üzere

Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nın harika hocalarına, yetenekleri kısıtlı bir öğrenciye ciddi bir araştırma yapabilmenin gereklerini mümkün olan en verimli ve keyifli şekilde aktardıkları için müteşekkirim.

Metni okuyup değerli görüşlerini paylaşan Ahmet Mavi, Yusuf Tunçbilek ve Mevdudi Bayçora ile Fethi Güngör hocama, yayına hazırlanmasında emek veren Ahmet E. Çölgeçen, Veyssel Arıhan ve Gupse Demirağ'a ayrıca Kafkas Vakfı ailesine teşekkür borçluyum.

Bu mütevazı çalışmanın halkına içten bir sevgiyle bağlı olan babama ulaşamayacak olmasının hüznünü taşıyorum. Annem, gelini hanımefendi ve kardeşlerime sonsuz destekleri için minnettarım.

Giriş

Osmanlı hâkimiyetinin Kafkasya'ya uzanışı, Karadeniz sahillerindeki küçük limanlarla Kefe ve Azak kentlerinin Cenevizlilerden alınması ve bununla birlikte Kafkasya'da belirli bir etkinliği olan Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında tabi kılınmasıyla başladı. Bundan yaklaşık yüz yıl sonra Kafkas Dağlarının kuzeyinde ve güneyinde iki büyük askerî operasyon planlandı. Astrahan seferi ve Don-Volga kanal projesi (1568-1570) başarısızlıkla sonuçlanırken Safevilere karşı açılan savaş (1578-1590) Kafkasya'nın güneydoğusunda kısa süreli bir hâkimiyet sağladı. Bu iki girişim dışında Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın kontrolüne bıraktığı Kafkasya'ya 18. yüzyılın sonlarına dek doğrudan müdahalede bulunmadı. Bu müdahale ise ancak, Kafkasya'nın, üzerinde hak iddia edilebilen son parçasının da Kırım'la birlikte kaybedilmesinden sonra geldi. Bir mesele olarak Kafkasya'nın Osmanlı tarihçilerinin gündemine gelişi de aynı dönemde, bu toprakların, yani Çerkesistan'ın neden ve nasıl kaybedildiği sorusuyla birlikte oldu.¹

1 Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 141-43; Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında I", *Toplumsal Tarih*, 36 (1996), s. 17-20; Stefanos Yerasimos, "Türk-

Ahmet Cevdet Paşa kaybedilen bu toprakları “aslında iki üç yüz yıldan beri Devlet-i Aliyye'nin elinde olduğu halde Kırım'ın mülhakatından sayıldığı için ne ahalisinin devleti ne de devletin bura ahalisini tanıdığı bir yer” olarak tarif eder. Ardından da “Çerkesistan memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin bir büyük parçası olduğu halde bu kadar senelerden berü ahalisinin halini bilmemesi ve arayub sormaması bir emr-i acib görünür ise de” diye başladığı cümlenin sonuna, çok kısa süre içinde genişleyen devletin, ülkenin her bir köşesini denetlemeye vakti olmaması, ayrıca zaten kuvveti yerinde olduğu için buna ihtiyaç duymaması açıklamasını getirir. Evet, bir ihmal söz konusuydu ama böyle olmasını olağan karşılamak gerekiyordu. Önceleri Çerkes topraklarında etkin olmayı gerektiren şartlar oluşmamış, çok sonra başlatılan çalışmaların devamı getirilemediği için de kaybedilmesine engel olunamamıştı.²

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'ya bakışıyla ilgili bir başka açıklama kölelikle bağlantılıdır. Bu açıklamaya göre, bölge halklarını gerçek anlamda tebaa haline getirmekten, Kırım ve Osmanlı ekonomisinin önemli bir unsuru olan köle ticaretine büyük darbe vuracağı endişesiyle özellikle kaçınılmıştı.³ İsmail Berkok'a kulak verecek olursak bu kötü bir tercihti. Kırım'ın köle akınları ve köle ticaretinin teşvik ettiği sürekli anlaşmazlıklar Tatar, Nogay ve Kafkasyalı bütün bölge halklarını zayıflattı. Osmanlı Devleti bu halkları kendisine bağlı müttefikler haline getirmek yerine bölgeyi yalnızca köle kaynağı olarak göreyerek Rusya tehlikesine karşı kendisini de savunmasız bırakmıştı.⁴

Köle ticareti gerçekten de bölgedeki dengeler üzerinde belirleyici bir unsordu, fakat Stefanos Yerasimos'a göre Osmanlı

lerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II”, *Toplumsal Tarih*, 37 (1997), s. 7.

2 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih*, c. 3, İstanbul, 1309. s. 160-163, 236.

3 Stefanos Yerasimos, “Türklerin Kafkasları I”, s. 18; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958, s. 319-320.

4 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 318-322.

Devleti'ni bölgede mutlak hâkimiyet kurmaktan alıkoyan daha etkili bir sebep vardı: Güçlü hiyerarşik yapılar yerine, görülmemiş sayıda kabile örgütlenmesiyle karşılaşmış olmak. Osmanlılar, Kafkas Dağlarının kuzeyine nüfuz etmek gerektiğinin farkındaydılar “*ama sıra işin askerî yanına gelmeden, daha düşünsel bakımdan bile ellerinde tutamayacakları bir dünyanın karmaşıklığı karşısında çaresiz bir durumları vardı. Bu konuda Ruslar ve İranlılar için de durum aynıydı.*”⁵

Ruslar, 16. yüzyılın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alıp Kafkasya halklarıyla temasa geçtiklerinde, karşılaştıkları bu karmaşık dünyaya hükmetme konusunda daha iyimser ve kararlı görünüyordu. Kısa süre içinde hem ittifaklar yoluyla hem de doğrudan işgal girişimiyle Kafkasya'da hâkimiyet kurmayı denediler. 17. yüzyılın başlarındaki ilk askerî girişimler tamamen başarısız oldu, 18. yüzyılın sonlarına doğru Rusya İmparatorluğu gücünün zirvesine ulaşmış büyük bir istila hareketi başlatana kadar da arkası gelmedi. Her ne kadar Rusya, Kafkasya'ya açıldığı ilk andan itibaren Osmanlı Devleti ile arasındaki sınır bölgesinde yerel otoritelerin bağlılığını kazanmaya yönelik siyasi yatırımlardan ve burada ileri karakollar kurma çabalarından geri durmamış olsa da iki yüzyılı aşkın süreye yayılan bütün bu yatırımların ve çabaların karşılığında verimli sonuçlar alındığını söylemek zordur.⁶

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'daki üstünlüğünü kabul ettirmesi ancak 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşti. Osmanlılar devre dışı bırakıldıktan sonra bile Rusya'nın burada mutlak hâkimiyetini tesis etmesi için yaklaşık yüz yıllık bir mücadeleyle Kafkasyalıların direnişini kırması gerekecekti. Bu zorlu mücadele Kafkasya'yı kaçınılmaz olarak Rusya'nın hayati meselelerinden biri haline getirdi. Kafkasya, nesiller boyunca Rus-Kafkas savaş-

5 Stefanos Yerasimos, “Türklerin Kafkasları I”, s. 20.

6 Chantal Lemerrier-Quellejey, “Co-optation of the Elites of Kabarda and Dagestan in the Sixteenth Century”, *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards The Muslim World.*, Ed. Marie Bennigsen Broxup, Hurst & Company, Hong Kong, 1992, s. 18-22.

larıyla birlikte anıldı ve bu savaşlar önceki yüzyıllardaki ilişkileri doğal olarak gölgede bıraktı.⁷ Şu durumda Osmanlı Devleti ve Rusya'nın 18. yüzyılın sonlarına kadar olan devrede Kafkasya'daki yerel unsurlarla ilişkilerine bir parça ışık tutmayı deneyebiliriz. Benim önerim, ölçeği biraz daraltarak Kafkasya'nın özel bir bölgesine, Kabardey'e odaklanmak.

Harita 1: 1780'lerde Kafkasya, Charles King, *The Ghost of Freedom*, s. XX.

Çerkeslerin iki ana kolundan birini oluşturan Kabardeyler, 15. yüzyılın sonlarından itibaren gerek batısındaki Çerkes toplulukları gerekse doğusundaki diğer halklar arasında farklı bir konum edindiler. Kuzey Kafkasya'nın tam merkezinde, civar topluluklar üzerinde etkili, bereketli geniş topraklara sahip, doğu-batı yönündeki ana güzergahlara ve Kafkas Dağları arasındaki geçitlere hâkim olan Kabardey ülkesi, 18. yüzyılın sonuna kadar bölgenin stratejik, ekonomik ve siyasi açıdan en önemli parçası olma özelliğini korudu ve iki yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır teşkil etti.⁸

7 Thomas M. Barrett, "Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.3 (2016), s. 48-49.

8 Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya: Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasvir*, Çev. Habibe Eren, Kafdav Yayınları, Ankara, 2017,

Değişen güç dengelerini izleyebilmek açısından böylesine elverişli bir konumda bulunan Kabardey'in 300 yıllık hikâyesine odaklanmak, bize her iki gücün, Kafkasya'da varlık gösterdikleri ilk andan itibaren tutarlı bir strateji mi izledikleri yoksa tepkisel ve dönemsel bir ilgiyle mi yaklaşıklarını sorgulama fırsatı verecek. Başlangıç noktası Altın Orda'nın Kafkasya'daki hâkimiyet hakkını tevarüs ettiği iddiasında bulunan Kırım'ın Osmanlı'ya tabi olduğu 1475 yılı olan hikâyemiz 1774'te Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan ve Kabardey'in Rusya'ya ilhakının önünü açan Küçük Kaynarca Antlaşması ile nihayete eriyor.

İleride detaylı şekilde göreceğimiz olmanıza rağmen şimdiden değinmek zorunda olduğumuz bir husus, Rusya'nın Kafkasya serüveninin ilk safhalarında da Kabardey ile kurulan ilişkilerin ön planda olduğu ve bu ilişkilerin Kabardey'in Rusya'ya "gönüllü katılımı" ekseninde ele alındığıdır. Bu aslında imparatorluk bakışını yansıtan sınırlı sayıda belgenin kritik edilmeksizin ve Sovyetler Birliği döneminin siyasi projeleri kapsamında kullanılmasının sonucuydu.⁹ 16. yüzyılın ortalarından itibaren Rus çarları gerçekte hâkimiyet kurmadıkları toprakların hükümdarı olduklarını iddia etmekten geri durmadılar. Elbette bu durum imparatorlukların ortak özelliği idi ve aynı iddialar Osmanlı padişahlarının unvanlarında da yer alıyordu.¹⁰ Karşılıklı olarak Kabardey'in bağımsızlığını tanıdıkları Belgrad Antlaşması onaylayan belge-

s. 151-159; Paul Bushkovitch, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları: Rusya Boyar Eliti İçinde Kabardeyler (1560-1700)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.2 (2016), s. 4-6; Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 23-24.

9 Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers", *The Cambridge History of Russia, Volume 1, From Early Rus' to 1689*, Ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 324-334; Vitaly V. Tikhonov, "İstoriya Lobbirovaniya Rukovodstvom Kabardinskoy ASSR 400-letniya 'Dobrovolnogo Prisoedineniya' k Rossii", *Noveyşaya İstoriya Rossii*, 4.21 (2017), s. 107-111.

10 Charles King, *The Ghost of Freedom*, Oxford University Press, New York, 2008, s. 20-21.